

13. Kemp W. Walter Benjamin e la scienza estetica. II: Walter Benjamin e Aby Warburg / W. Kemp // Aut Aut. — №189-190, Maio-Agosto. 1982. — P. 215-262.
14. Michaud Ph.-A. Aby Warburg and the Image in Motion / Ph.-A. Michaud. — New York : Zone Books, 2004. — 402 p.
15. Pisani D. Mnemosyne, tappa Parigi. Aby Warburg e Walter Benjamin: problematiche affinit [Електронний ресурс] / D. Pisani. — Режим доступу: http://www.egramma.org/egramma_v4/homepage/35/conferenze/tappa_parigi_pisani.html
16. Rampley M. Archives of Memory: Walter Benjamin's Arcades Project and Aby Warburg's Mnemosyne Atlas / M. Rampley // The Optic of Walter Benjamin / Ed.by Coles A. — London : Black Dog, 1999. — P. 94-117.
17. Rampley M. The remembrance of things past: On Aby M. Warburg and Walter Benjamin / M. Rampley. — Wiesbaden : Harrassowitz, 2000. — 138 p.
18. Warburg A. Opere. MNEMOSYNE: L'Atlante delle immagini / ed.by Warnke M., Brink Cl., Ghelardi M. — Torino : Nino Aragno, 2002. — 151 p.

Надійшла до редколегії 16.12.2009 р.

УДК 28:27-67

М. О. ЯРІКО

ОСОБЛИВОСТІ НЕГАТИВНОГО СПРИЙНЯТТЯ ІСЛАМУ В САМОСВІДОМОСТІ ЗАХОДУ

Проаналізовано основні мовні кліше та культурні стереотипи, які в сукупності складають основу сучасного негативного образу ісламу (як релігії, культури, цивілізації) в різноманітних дискурсах західної культури.

Ключові слова: іслам, Захід, стереотип, образ, джихад, Коран, діалог, конфлікт, політкоректність.

Проанализированы основные языковые клише и культурные стереотипы, составляющие в совокупности основу современного негативного восприятия ислама (как религии, культуры, цивилизации) в различных дискурсах западной культуры.

Ключевые слова: ислам, Запад, стереотип, образ, джихад, Коран, диалог, конфликт, политкорректность.

In this article main stereotypes and cliché about Islam (as religion, culture, civilization), which developed in the different discourses of western culture, are analysed.

Key words: Islam, West, stereotype, image, jihad, al-Quran, dialogue, conflict, political correctness.

Осмилення феномену ісламу в європейських культурах розпочалося наприкінці VII ст., тобто практично з виникнення нової релігії. Перші описи створювалися на основі біблійних текстів

(«агаряни», «ізмаїльтяни», «сини Моава», «сарацини»), згодом до джерел було додано описи паломників, купців, воїнів, перші переклади Корану та життєписів Мухаммада.

Актуальність статті полягає в необхідності проведення роботи з виокремлення та аналізу упередженості щодо ісламу й мусульман, характерної для ісламознавчих курсів (як для популістського, так і, певною мірою, для академічного). Аналіз усталених мовних кліше та культурних стереотипів є однією з необхідних складових дослідження процесів сучасних міжкультурних комунікацій за участю мусульман. **Мета** статті — виокремлення основних складових сучасного негативного образу ісламу, сформованого в колективній свідомості Заходу. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити основні складові образу ісламу; виділити характеристики видатних мусульман, які вважаються репрезентантами ісламу; визначити наслідки й умови існування негативного образу ісламу.

Літературу, присвячену цій темі, можна умовно поділити на кілька типів за різними критеріями. За емоційним навантаженням — на позитивні в ставленні до ісламу [29; 30; 31, с. 37-50; 35; 6; 13; 18; 19], негативні [31, с. 51-98; 33; 2; 7; 20; 21; 22; 24; 27] й об'єктивні [30; 31, с. 99-111; 1; 4; 5; 11; 23; 26]. За рівнем подання матеріалу — журналістські [36; 13; 14; 24; 18; 16; 24], наукові [1; 8; 9; 10; 11; 23; 26; 28], науково-популярні [2; 19; 20; 21]. Окремо необхідно відзначити Інтернет-форуми різного спрямування (релігійні, політичні, загальні), на яких порушуються теми, присвячені цій проблемі, і завдяки яким можна визначити усталені елементи образу ісламу (на позначення якого надалі використовуватиметься термін «Іслам»). До цього слід додати випуски телевізійних новин та передач, телевізійні фільми, художню літературу, цикли лекцій у педагогічних закладах різного рівня тощо.

Серед чинників, які впливають на формування сучасного образу ісламу, визначальними є такі: по-перше, тлумачення історичних подій, серед учасників яких є мусульмани (варто назвати перші ісламські завоювання, Хрестові походи, завоювання турків-осман, арабо-ізраїльські війни, терористичні акти проти європейських країн та США, витлумачені як ісламські), по-друге, зростання кількості іммігрантів з мусульманських країн в ЄС, комплекс економічних та соціальних проблем, які з цим пов'язані. На позначення образу ісламу, створеного в межах західного світогляду, використовуватимемо термін «Іслам». У найзагальнішому тлумаченні «Іслам» є єдиною системою, що об'єднує 1,5 мільярди мусульман як релігія, культура, цивілізація. У будь-якому разі, постулюється, що мусульмани всіх часів та народів практикують однакові засоби вирішення проблем, керуються єдиними релігійними приписами та моральними нормами.

Іслам не має структури, яка б його найповніше репрезентувала, натомість «Іслам» може репрезентуватись терористичними організаціями (на кшталт «Хамас» або «аль-Каїда»), відомими лідерами арабо-мусульманського світу (такими як Юсуф Кардаві, імам Хомейні, Усама бен Ладен, Ясір Арафат чи Анвар Садат) або ісламськими організаціями. Залежно від того, кого обирають на репрезентацію «Ісламу», визначається можливість чи неможливість ведення діалогу, глобальність чи локальність конфлікту тощо.

Система уявлень про «Іслам» складається з таких елементів, як: характеристики «ісламської» моралі, ісламських джерел, «ісламської» цивілізації. Дослідження «Ісламу» може мати форму критики або форму захисту. Критика спрямовується на положення ісламу, текст Корану, особистісні якості Мухаммада, досягнення ісламської цивілізації. Захист ведеться, відповідно, за тими ж напрямками, проте із застосуванням інших фактів або інших тлумачень фактів. Захист може вестись з наукових позицій (у цьому разі йдеться радше про спроби зрозуміти логіку існування іншої культури) або ж з позицій загальнолюдських цінностей (загалом, найчастіше такий напрям має назву «політкоректність»).

Серед характеристик «Ісламу» визначальними є абстрактні позачасові. Наприклад, ворожість до всього неісламського, нецивілізованість, войовничість, не здатність створити власну культуру, нездатність засвоїти вищі досягнення інших культур без погіршення та спрощення, штучність тощо [31, с. 51-98; 2, с. 172; 7; 20; 24]. Серед позачасових характеристик мусульман — підступність, неспроможність тримати слово, дотримуватися договору, войовничість, безкультур'я, невихованість, фанатизм, сластолюбство тощо [24; 21; 20; 18].

Серед конкретних характеристик «Ісламу» чільне місце належить тим, які набуті в процесі історії [1, с. 21]. Основні періоди, тлумачення подій яких породжує основні стереотипи сприйняття Ісламу та мусульман, — арабські завоювання VII-VIII ст., Хрестові походи, походи османів на Відень, походи татар на українські землі, війна Греції за незалежність, арабо-ізраїльські війни, терористичні акти. У творчості захисників ісламу більше значення надається обставинам, які супроводжували арабське завоювання Єгипту, також — ісламському пануванню в Іспанії та діяльності Салах ад-Діна.

Своєрідний реєстр історичних образ сприяє тлумаченню відносин між ісламським світом та християнською Європою як XIII-XIV ст. безпросвітного протистояння, винуватці якого — мусульмани. У цьому реєстрі — ті події в ісламському світі за весь період його існування, які не відповідають сучасній концепції прав людини. Наприклад, вигнання та винищення іудейських племен

Медіни, знищення Олександрійської бібліотеки, дії ал-Хакіма, заборона будування нових церков, геноцид вірмен тощо. Водночас ігнорується той факт, що деякі зазначені події пов'язані з діяльністю неісламських урядів, а інші — з діяльністю правителів, дії яких негативно вплинули і на мусульман.

«Іслам» репрезентується мусульманами. Найчастіше в ролі основних репрезентативів постають Мухаммад, Салах ад-Дін, Усама Бен Ладен, Саддам Хусейн, Ясір Арафат, аятола Хомейні тощо. Мухаммад — особа, дії та слова якої є для мусульман взірцевими. Характеристики пророка Мухаммада, таким чином, стають визначальними для характеристик усіх мусульман. До найцитованіших дій Мухаммада належать у першу чергу його одруження (кількість дружин, вік Айші, обставини одруження з Зайнаб бінт Джашш), також — участь у битвах, накази щодо бану курайза, бану надір та бану кайнука тощо. Ці події життя «засновника ісламу» підкреслюються, перекирвлюються і зрештою становлять основу тлумачення Мухаммада як сластолюбця, властолюбця, брехуна, маніпулятора та ін. [1, с. 96-101; 7; 21; 22, с. 7-14; 24]. І той факт, що для мусульман він є взірцем, призводить до тлумачення їх як людей, що прагнуть влади та розпусти, а «Іслам» — як аморальної релігії. Водночас, ісламське тлумачення подій, мотиви дій історичних осіб, численні уточнення та історичні факти, зазначені в джерелах, ігноруються як «необ'єктивні». Своєрідним продовженням теми аморальності релігійного лідера є сучасний образ аятоли Хомейні. Найбільшою популярністю користуються максимально викривлені переклади уривків з його проповідей та промов, за якими імама Хомейні звинувачують у заохоченні проституції, педофілії та зоофілії. Спростування ж, як і не перекирвлені переклади його фатв і промов, не набули такого поширення і не беруться до уваги. Салах ад-Дін (Саладін) — практично єдиний виняток із загального переліку видатних мусульман, надзвичайно часто описується як позитивна героїчна особа. Проте на тлі звитяги християнських лідерів постає другорядним персонажем.

Усама Бен Ладен, згідно із соціологічними опитуваннями, проведеними в різних країнах, називається найпопулярнішим мусульманином світу [3]. Для тих, хто не зустрічав його особисто (тобто — для більшості населення світу), він існує як образ, зафіксований в аудіо- чи відеозаписах, які різними шляхами передавали для публікації у світових ЗМІ. Більше того, як свідчать відеозаписи, він існує щонайменше у двох іпостасях. Одна (мудрий посивілий старець) представлена в записах ісламського каналу аль-Джазіра (аудиторія якого — понад 40 мільйонів мусульман), друга (суворий чорнобородий воїн) — на телевізійних каналах Заходу. Іпостась «старець» захищає

мусульман усього світу [32] й уболіває за ісламські цінності. Іпостась «воїн» убиває немусульман заради поширення ісламу у світі. Біографія Бен Ладена відома в численних деталях (до імен дружин та дітей), водночас, повні тексти його заяв та промов залишаються невідомими (або недоступними). Незважаючи на те, де перебуває та чим займається Бен Ладен як реальна людина, без міфологічного «Усами Бен Ладена» не обходиться жоден конфлікт між мусульманами та немусульманами. Серед характеристик цього образу — таємничість, невловимість, невідоме місцеперебування, загальновідомість (чому сприяє і відносно просте, порівняно з іменами інших лідерів ісламського світу, ім'я).

Зображення ісламських лідерів як таких, що не відповідають загальнолюдським нормам моралі, сприяє підкріпленню негативних складових «Ісламу». По суті, «Іслам» має тлумачитися негативно. І факт того, що для мусульман взірцевими є не ті якості, які приписуються вищенаведеним релігійним і суспільним діячам, залишається поза увагою. Наприклад, справедливість, чесність, щедрість, доброта, відданість Богові, жертвовність тощо.

Ідеологічна основа «Ісламу» — Коран. У першу чергу Коран критикується за плутанину сюжетів, незрозумілість, безсистемність, стилістичну неоднорідність. Також обговорюються джерела й етика Корану.

Коран характеризується як «погіршений переказ Нового Заповіту» [31, с. 52], перекривлений переказ іудейських і християнських апокрифів, доповнених арабськими та зороастрійськими легендами [31, с. 67; 7], містичний досвід Мухаммада в сукупності з маніпулятивними текстами [21] тощо. Основна ідея — довести земне походження Корану. Ідея в основі своїй християнська, проте використовується і в межах секулярного світогляду, завдяки працям визначних ісламознавців ХІХ — початку ХХ ст. (Е. Ренан, Р. Дозі, Т. Ньольдеке тощо). Коли йдеться про Коран як джерело етики «Ісламу», увага приділяється, в основному, тлумаченню окремих аятів (або уривків з аятів), узятих поза контекстом. Наслідком чого є висновок несумісності етики «Ісламу» із загальнолюдською, ігнорування «Ісламом» загальнолюдських цінностей. Симптоматичним є приділення надзвичайної уваги темі присутності в Раю гурій на тлі повного ігнорування інших деталей Раю, описаних у Корані та Сунні.

Серед основних ісламських ідей, які є важливою частиною уявлень про «Іслам», можна окремо виділити «джихад», протиставлення «dar al-harb» (земля війни) «dar al-islam» (земля ісламу), «зіммі», «такийя» тощо.

«Джихад» (jihad) тлумачиться, перш за все, як збройна боротьба проти немусульман (що підтверджується промовама іс-

ламських екстремістів, висловлюваннями улемів з палестинської проблеми, аятами Корану, присвяченими настановам щодо війни тощо). З ідеєю джихаду пов'язується тероризм. Форми, в яких він реалізується, породжують уявлення про те, що ідея самопожертви є характерною для ісламу [12, с. 115], хоча історичні факти не підтверджують такого зв'язку, провідні улеми його заперечують [25], а ідеологам терористів доводиться нетрадиційно тлумачити окремі аяти Корану для того, щоб довести легітимність таких дій в ісламі. Також тероризм можна тлумачити як результат психічного розладу особистостей, коли йдеться про «раптовий синдром джихаду» [15], що знову-таки повертає нас до загальних характеристик «мусульман» як людей, що керуються біологічними нестримними пристрастями.

Проблема «ісламського тероризму» описується також у дискурсі протистояння цивілізацій як «Четверта світова війна», перемога в якій можлива лише з використанням ідеологічних засобів [15; 2; 13]. Уособлення «ісламського терору» — «аль-Каїда». Власне, нині міф «Аль-Каїди» стає основою демонізації «Ісламу». Парадокс його в тому, що він відіграє подвійну роль. В одному варіанті «аль-Каїда» сприймається як знаряддя, яким «Іслам» воює із Заходом [20; 12], у другому — «аль-Каїда» стає своєрідним засобом відволікання уваги від ісламу, завдяки чому можна поділити мусульман на «правильних» та «неправильних» (тих, котрі співпрацюють із Заходом, та тих, хто проголошує протистояння з неісламським світом). Теза «ворог — не іслам, а аль-Каїда» [13; 15] дозволяє толерувати мусульман, які проживають у державах Заходу.

Концепція бінарного поділу світу на «домівку війни» (dar al-harb) та «домівку ісламу» (dar al-islam) описується як основна для ісламського світогляду. Це, у свою чергу, сприяє поширенню уявлень про неможливість ведення діалогу з «Ісламом» (найпоширеніший вислів на цю тему — «поки ми розмовляємо про діалог, вони нас убивають»). Водночас, відверто ігнорується те, що лише для частини представників ісламського світогляду ці терміни являють собою універсальну бінарну опозицію, прийнятну для політичних відносин. Навіть побіжний огляд джерел дозволяє стверджувати, що ці терміни являють собою частину термінологічної системи, до якої належать також «домівка безпеки» (dar al-amn), «домівка заклику до ісламу» (dar al-dawa), «домівка договору» (dar al-ahd) тощо.

Концепція «зіммі» (dhimmi) в ісламі тлумачиться як договір з християнами та юдеями мусульманських країн, за яким вони мають автономію у вирішенні обцинних і релігійних справ та військовий захист, за що виплачують податок «зімма». У сучас-

ному «західному дискурсі» концепція визначається як така, що заперечує права людини в сучасності й у минулому, як заперечення свободи совісті та приниження людської гідності. Хоча, якщо звернути увагу на історичні факти, очевидно, що, порівняно з розвитком ідей віротерпимості в країнах Європи та Америки, застарілою концепція стала хіба що в останні півтора-два століття. Також нині не можна стверджувати, що в ісламському дискурсі існує єдина точка зору щодо можливості реалізації й адекватності концепції «зімма» в сучасному світі.

Найнеадекватніше тлумачиться концепція «такийя» (takiyya). В ісламському дискурсі вона означає можливість приховування від оточуючих факту сповідування ісламу в умовах небезпеки для життя. У ЗМІ Заходу ж тлумачиться як своєрідний «припис лицемірства», за яким мусульмани мають говорити про іслам лише позитивно і заперечувати негативне. Наприклад, вважається, що мета джихаду — винищення всіх немусульман, а мусульмани, які заперечують таке тлумачення, насправді лицемірять. Поширюється уявлення про те, що, з ісламської точки зору, щире спілкування мусульман з немусульманами неможливе, а розмови мусульман про діалог — не більше, аніж ширма, за якою криються жорстокість, бажання знищити неісламські культури тощо.

Окремо варто відзначити тлумачення «Ісламу» в християнській картині світу. Залежно від позиції автора, «Іслам» може тлумачитися або як союзник у протистоянні з атеїзмом, бездуховністю, аморальністю [31, с. 37-50; 5; 6], або як принциповий ворог, який наслідує язичництво, марксизм, капіталізм [2; 7; 20; 21]. У першому разі наголошується спільна віра в Єдиного Бога-Творця, віра в Одкровення, віра в пророків, елементи толерантності в середньовічних ісламських державах (особливо — в Іспанії) тощо. У другому — акценти поставлено на протиріччя з християнською концепцією Трійці, тлумачення сутності Ісуса Христа, аморальності Мухаммада, войовничості «Ісламу» та миролюбстві християнства. У першому разі — акцетується моральна складова «Ісламу», у другому — його бездуховність, укоріненість у матеріальному світі.

Серед основних бінарних опозицій, за допомогою яких описуються відносини між «Ісламом» та «Заходом», можна назвати протистояння Свого й Іншого [28], Заходу та Сходу [31, с. 73], свободи і рабства [24], демократії і тоталітаризму (або теократії) [33], високої культури і безкультур'я [24], цивілізації та варварства [2], фанатизму і толерантності тощо. У разі позитивного тлумачення образу «Іслам» відносини між «Ісламом» та «Заходом» можуть тлумачитися як міжкультурна взаємодія, яка сприяє взаємному збагаченню [29; 35].

У негативних складових «Іслам» описується протилежністю Заходу в усіх проявах, при чому для різних цільових груп описи можуть різнитися діаметрально. Наприклад, у межах одного дискурсу йдеться про звинувачення мусульман у заохоченні гомосексуалізму, тоді як у межах іншого — про порушення мусульманами прав сексуальних меншин. Аналогічно, може висміюватись віра мусульман у дива, якими супроводжувалась місія Мухаммада, або ж те, що пророцтво Мухаммад не підтверджувалось дивами, аналогічними дивам Ісуса Христа.

Суть у тому, що «Іслам» має описуватись як антипод «Заходу», має бути «злом» за правилами «бінарної опозиції», поза тим, що насправді собою являє в реальності (проблема ж у тому, що за тими ж правилами в межах мусульманського дискурсу активно розвивається негативний образ «Заходу»). На закріплення такого образу добираються факти, які мають свідчити про безперервну необмежену біологічну агресивність мусульман, ідеологічно закріплену в положеннях «Ісламу». Факти, що заперечують такий підхід, або не беруться до уваги, або тлумачаться як необ'єктивні і далекі від істини.

Підсумовуючи, слід зазначити, що основними типами відносин між уявними спільнотами «Іслам» та «Захід» є конфлікт, діалог, толерантність. Останні дві категорії найчастіше дискримінуються як «політкоректні» і неприйнятні для реального світу. І якщо в реальному світі основою конфлікту є економічні та політичні чинники, то у світі уявлень виправданням конфлікту стає негативний образ Іншого.

Негативні складові образу ісламу, що сформувався в межах західного світогляду, несуть на собі відбиток певних історичних подій, архаїчного типу мислення, поверхового аналізу явищ та структур іншої культури.

Закріплення і розвиток негативного образу ісламу в неісламських суспільствах значною мірою визначаються поширенням інформації ЗМІ на тлі відсутності аргументованої протидії в освітній системі. Це, у свою чергу, сприяє подальшому загостренню міжкультурного напруження на світовому, регіональному, державному рівнях.

У загальному західному дискурсі можна назвати окремі спроби створити позитивний образ ісламу, проте прибічники першого підходу такі спроби визначають як боягузтво і політкоректність. Альтернативою має бути поширення через систему освіти об'єктивних відомостей та фактів, проте цей процес наштовхується на значні перешкоди.

У подальшому необхідним є дослідження мовних кліше та стереотипів культури, які є характерними для академічного дискурсу ісламознавства.

Список літератури

1. Армур Р. Ислам и христианство : непростая история / Роллин Армур ; [пер. с англ. А. Гумерова, В. Маслов]. — М. : ББИ им. апостола Андрея, 2004. — 336 с.
2. Бьюкенен П. Смерть Запада / Патрик Бьюкенен ; [пер. с англ. А. Башкиров]. — М. : АСТ, 2007. — 448 с.
3. Гуцало М. Программа антитеррористических действий — диалог культур [Электронный ресурс] / М. Гуцало. — Режим доступа: <http://antiterunity.org/ru/massmedia/cdialog.php>.
4. Еспозіто Дж. Ісламська загроза. Міф чи реальність? / Дж. Еспозіто ; [пер. з англ. І. Саповського]. — Львів : Кальварія, 2004. — 336 с.
5. Жоффре Клод Богословие нехристианских религий через 20 лет после II Ватиканского собора // Христиане и мусульмане : проблемы диалога. — М., 2000. — С. 103 — 123.
6. Ислам и христианство : на пути к диалогу / А. В. Журавский и др. — М. : ББИ им. св. апостола Андрея, 2006. — 75 с.
7. Клэр–Тисдалл. Источники ислама / Клэр–Тисдалл. — Симферополь, 2004. — 92 с.
8. Кокшаров Н. В. Взаимодействие культур : диалог культур [Электронный ресурс] / Н. В. Кокшаров. — Режим доступа: http://credo-new.narod.ru/credonew/03_03/5.htm.
9. Кочубей Ю. М. Французька орієнталістика : від «примирення релігій» до «діалогу цивілізацій» (Луї Массін'йон — Роже Гароді) / Ю. М. Кочубей // Східний світ. — 2007. — № 4. — С. 57–62.
10. Льюис Б. Ислам и Запад / Бернард Льюис ; [пер. с англ. С. Кул-ланда]. — М. : ББИ св. ап. Андрея, 2003. — 317 с.
11. Лучицкая С. Моральный портрет мусульман в хрониках Крестовых походов // Христиане и мусульмане : проблемы диалога. — М., 2000. — С. 377 — 402
12. Малышева Д. Ислам в современном мире / Д. Малышева // Новый мир. — 2002. — № 2. — С. 115–128
13. Олбрайт М. Религия и мировая политика / Мадлен Олбрайт ; [пер. с англ. А. Денисов]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 352 с.
14. Пайпс Д. Война цивилизаций? [Электронный ресурс] / Даниель Пайпс. — Режим доступа: <http://ru.danielpipes.org/pf.php?id=1104>.
15. Пайпс Д. Как закончить с терроризмом [Электронный ресурс] / Даниель Пайпс. — Режим доступа: ru.danielpipes.org/article/4208.
16. Пайпс Д. Мы должны уничтожить воинственный ислам, как фашизм и марксизм [Электронный ресурс] / Даниель Пайпс. — Режим доступа: <http://ru.danielpipes.org/pf.php?id=1106>.
17. Пайпс Д. Не превратится ли Европа в Еврабию? [Электронный ресурс] / Даниель Пайпс. — Режим доступа: <http://ru.danielpipes.org/pf.php?id=5551>.
18. Пайпс Д. Радикальный ислам борется против цивилизации [Электронный ресурс] / Даниель Пайпс. — Режим доступа: <http://ru.danielpipes.org/pf.php?id=4320>.
19. Саїд Е. Думки про Америку / Едвард Саїд // Критика. — 2002. — № 5. — С. 10–12.

20. Силантьев Р. Ислам и Христианство. Попытки восстановления диалога в 2007 году [Электронный ресурс] / Роман Силантьев. — Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/text/291125.html>.
21. Смирнов Ф. Личные свойства Мухаммеда и отражение их в Коране [Электронный ресурс] / Ф. Смирнов. — Режим доступа: <http://www.pravoslavie-islam.ru>.
22. Сукдео П. Ислам. Краткий справочник для христианина / Патрик Сукдео ; [пер. с англ.]. — С.-Пб. : Варнава, 2005. — 92 с.
23. Сюкияйнен Л. Французский урок. Исламская подоплека кризиса [Электронный ресурс] / Леонид Сюкияйнен. — Режим доступа: <http://www.religion.ng.ru>.
24. Фаллачи О. Ярость и гордость [Электронный ресурс] / Ориана Фаллачи. — Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/fallachi_orianana/fallachi_orianana_yarost_i_gordost
25. Фатвы современных мусульманских ученых относительно актов террора [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.aboutislam.ws/today/7.html>.
26. Федотова В. Терроризм : попытка концептуализации [Электронный ресурс] / В. Федотова. — Режим доступа: analitika.org.
27. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самуил Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеев, Ю. Новиков]. — М. : АСТ, 2003. — 603 с.
28. Язык мой : Проблема этнической и религиозной нетерпимости в российских СМИ [Электронный ресурс] Права человека в России. — Режим доступа: http://www.hro.org/editions/h_speech/02.htm.
29. Akhavi Shahrough Islam and the West in World History / Shahrough Akhavi // Third World Quarterly. — 2003. — Vol. 24. — № 3. — P. 545–562. — Proc. access: <http://www.jstor.org/stable/3993385>.
30. Gerges A. Fawaz Islam and Muslims in the Mind of America / A. Gerges // Annals of the American Academy of Political and Social Science. — 2003. — Vol. 588. — P. 73–89. — Proc. access: <http://www.jstor.org/stable/1049855>.
31. Islam a chrzescijanstwo : konfrontacja czy dialog / [Benedykt XVI, Jan Pavel II, Vittorio Messori, Eugeniusz Sakowicz]. — Krakow : Wydawnictwo M, 2001. — 116 p.
32. Kramer M. Terrorism: Origins and Response [Electronic source] Martin Kramer. — Proc. access: <http://www.geocities.com/martinkramer.org/PapeKramer.htm>.
33. Lewis Bernard Communism and Islam / Bernard Lewis // International Affairs. — 1954. — Vol. 30. — № 1. — P. 1–12. — Proc. access: <http://www.jstor.org/stable/2608416>.
34. Pipes D. Islamophobia? / Daniel Pipes // New York Sun. — 2005. — 25 oct. — Proc. access: <http://danielpipes.org/article/3112>.
35. Salame Gh. Islam and the West / Ghassan Salame // Foreign Policy. — 1993. — № 90 (Spring). — P. 22–37. — Proc. access: <http://www.jstor.org/stable/1148941?origin=JSTOR-pdf>.
36. Salij J. Religie zrodlem wojen? / Jacek Salij // W drodze. — 2007. — № 5 (405). — S. 119–124.